

Pogány Ágnes

A megnemesített kapitalizmustól a nemzetiszocializmusig

Imrédy Béla gazdasági és politikai nézetei

„Igen t. képviselőtársamnak egyszer majd el fogom magyarázni a saját lelki fejlődésem útját, amely töretlenül vezetett a jobboldali politika fogalmi meghatározásától végig egyenesen mai állásponthoz és azt hiszem, hogy senkinek nem lehet a szemére vetni azt, ha fejlődik, mert én nem változtam, de fejlődtem.”¹

SOMBART BUDAPESTEN

1932 őszén a kor egyik közismert személyisége, Werner Sombart éppen akkor érkezett Prága, majd Bécs érintésével európai előadókörútjának újabb állomására, a magyar fővárosba, amikor a világ egyre mélyebbre csúszott a gazdasági válságba, és Közép-Európában a kilábalásnak még az első jelei sem mutatkoztak.² A közvéleményt súlyos egzisztenciális kérdések foglalkoztatták, a korábban ismert világ minden eresztékében recsegett-ropogott, és bizonytalanná vált, hogy egyáltalán megmenthető-e. Sombart éppen ezekre a kérdésekre ígért választ hallgatóságának: mi okozta a mély és elhúzódó világgazdasági krízist, hogyan lehetne kilábalni belőle, mit kell gondolni a kor új eszméiről, az etatista, kollektivistá, autoriter megoldásokról. 1932. október 23-án a Zeneakadémia zsúfolásig megtelt kamaratermében tartott előadását akkora érdeklődés övezte, hogy a *Pesti Napló* előreküldte Bécsbe a tudósítóját, hogy a bécsi Sacher szálló halljában készítsen interjút a 69 éves mesterrel. Kora Németországának népszerű intellektüelje a tervgazdaság, az autarchia és a kollektívizmus feltartóztathatatlanságáról beszélt a lap olvasóinak.³ Sombart szerint a válságot a világgazdaság szerkezetének átalakulása idézte elő, a kezeléséhez pedig egészen más módszereket kell alkalmazni, mint amik a múltban megszokottak voltak.⁴

¹ KN 1940–1944: VIII. 160. ülés, 1940. november 26. Imrédy Béla felszólalása a költségvetési vitában, 867.

² Werner Sombart Budapest. *Pesti Napló* 1932. október 16. 25; Werner Sombart előadása a világválság megoldásáról. *Pesti Napló* 1932. október 25. 7.

³ Az optimista Werner Sombart pesszimista budapesti előadása. *Az Est* 1932. október 25. 3; Beszélgetés a legnagyobb élő közgazdással, Werner Sombarttal. *Pesti Napló* 1932. október 23. 13.

⁴ Werner Sombart Budapest. *Pesti Napló* 1932. október 16. 25.

„A mai válság nemcsak gazdasági, hanem szellemi és kulturális is és ezért a megoldás sem lehet kizárólag gazdasági. Vége van az úgynevezett gazdasági korszaknak, amikor a legfontosabb a közgazdaság volt. Egy politikai korszak kezdetén vagyunk, amelyben a politika a gazdasági kérdéseket maga alá rendeli. A liberális gazdasági eszme valószínűleg helyet fog adni a modern tervegazdálkodásnak, amely minden országban specifikusan az ottani életfeltételek szerint fog kialakulni. Nemzetközi viszonylatban szintén tervszerű szervezésnek kell bekövetkeznie.”⁵

Sombart pesszimizmátán ítélte meg a válság leküzdésének kilátásait; úgy gondolta, hogy súlyos áldozatokat kell még hozni, de a válságból egy újabb és jobb rendszer fog megszületni.⁶

A gazdasági válság időszaka többféle narratívát is felkínált a kor emberének a helyzet értelmezésére. A közgazdaságtudomány intézményes berkein belül, az egyetemi katedrákon, a szakfolyóiratok oldalain erősen tartotta még magát a gazdasági liberalizmus, a klasszikus közgazdaságtudomány. Németországban Wilhelm Röpké vagy Walter Eucken elutasította Sombart és Schacht⁷ nézeteit. Hjalmar Schacht Sombarthoz hasonlóan úgy gondolta, a liberális megközelítés már idejétmúlt, nem ad adekvát magyarázatot a válságra. A berlini központi bank korábbi elnöke, aki ekkoriban már saját liberális nézeteit hátrahagyva Hitler hatalomra segítésén és a náci gazdaságpolitikai koncepció egyik variánsán dolgozott, a német gazdaság reagrarizálását, a fejlett kapitalizmusból a naturálgazdasághoz való visszatérést, a szélsőséges önellátás bevezetését javasolta *Grundsätze deutscher Wirtschaftspolitik* című broszúrájában, amely a kormányalakításra készülő és Imrédynek tárcát ajánló Gömbös Gyula érdeklődését is felkeltette itthon.⁸

Nem tudjuk, hogy Imrédy Béla, az alig három héttel korábban megalakult Gömbös-kormány pénzügyminisztere is ott ült-e a Zeneakadémia kamaratermében 1932. október 23-án, de megszólalásai, írásai alapján biztosra vehetjük, hogy hasonló kérdések foglalkoztatták őt is ekkoriban. Jelen tanulmány megpróbálja összefoglalni a rendelkezésre álló források alapján a pénzügyminiszter, majd jegybankelnök gazdaságpolitikai és politikai nézeteit, és összevetni azokkal a konkrét lépésekkel, amelyeket gazdaságpolitikusként a harmincas években a gazdasági válság enyhítése érdekében tett. Imrédy Bélát a közvélemény és a történészszakma is főként az első két zsidótörvényt kidolgozó politikusként, bukott miniszterelnökként, a németek mellett a végsőkig kitartó, 1946-ban kivégzett háborús bűnösneként tartja számon.⁹ Kevésbé ismert életének 1938 előtti szakasza,

⁵ Werner Sombart előadása a világválság megoldásáról. *Pesti Napló* 1932. október 25. 7.

⁶ Az optimista Werner Sombart pesszimista budapesti előadása. *Az Est* 1932. október 25. 3.

⁷ Hjalmar Schachtról, illetve külgazdasági koncepciójáról: Pentzlin 1980: 202–223; Kopper 2006: 251–273.

⁸ A vitát ismertette a legrangosabb hazai közgazdasági folyóirat is: Mátyásné Marton 1932: 825–829; Gergely 2001.

⁹ Sipos 1970, 2001; Sipos–Sipos (szerk.) 1999.

amikor gazdasági szakemberként, majd gazdaságpolitikusként tevékenykedett. A tanulmány bemutatja, hogyan változtak Imrédy Béla nézetei ezekben az években a kapitalizmusról, a piacgazdaságról és kora gazdasági válságáról. A cél annak rekonstruálása, miként alakult felfogása korának alapvető gazdasági jelenségeiről, milyen világnézet, politikai diskurzust alkotott meg a gyorsan változó politikai és gazdasági viszonyok értelmezésére és saját, módosuló politikai pozíciója erősítésére, és mennyiben befolyásolta mindez politikusi tevékenységét. A fellelhető források, publikált és asztalfiókban maradt tanulmányok, nyilvánosságnak szánt beszédek, parlamenti felszólalások, interjúk, újságcikkek, valamint a Pénzügyminisztérium és a Magyar Nemzeti Bank levéltárában fennmaradt iratok alapján kíséreljük meg Imrédy nézeteinek rekonstruálását a húszas évek végén elhangzott első nyilvános megszólalásaitól kezdve a negyvenes évek elejéig.

A KAPITALIZMUS MEGNEMESÍTÉSE

„A kapitalizmust valahogyan meg kell nemesítenünk és a szolidarizmus szellemével kell átítatnunk.”¹⁰

Imrédy Béla a húszas évek második felében, a jegybank ifjú közgazdászaként még a leghagyományosabb, klasszikus, liberális felfogást vallotta, az államnak másodlagos szerepet tulajdonított, egyfajta éjjeliőri feladatot, amely pusztán a szükséges háttérrel biztosítja a magántőke tevékenységéhez, és a magánvállalkozás elsőbbségét, primátusát hirdette. Ezeket, a korszak uralkodó közgazdasági felfogásával megegyező nézeteit fejtette ki *Produktivitás és fizetési mérleg* című előadásában, amely 1928-ban a hazai közgazdászakma legrangosabb tudományos folyóiratában, a *Közgazdasági Szemlében* is megjelent. Imrédy szerint a magángazdaságot kell előnyben részesíteni, mert az állami befektetéseknek legfeljebb hosszú távon mutatkozik meg az eredményessége. A gazdaságban az államnak, önkormányzatoknak csak másodlagos, kiegészítő szerepe lehet. Az állam feladata, hogy a tőkét a rentábilis és produktív befektetések felé terelje, és korlátozza magát azokra a legnélkülözhetetlenebb és legsürgősebb beruházásokra, amelyekre a magántőke nem vállalkozik a rentabilitás hiánya miatt.¹¹

1932-ben, a gazdasági válság tapasztalataival a háta mögött és a miniszteri bársonyszék perspektívájából már lényegesen más nézeteket vallott kapitalizmusról, állam és gazdaság viszonyáról. A politikai karrierre vágyó Imrédy örömmel vállalta el a pénzügyi tárcát az újonnan megalakult Gömbös-kormányban. Gömbös Gyula és munkatársai már a kabinet megalakulása előtt hozzáálltak a kormányprogram kidolgozásához. A 95 pontos Nemzeti Munkaterv gazdasági kérdésekkel foglalkozó részeit pedig Imrédy szövegezte. A kormányzati gazdaság-

¹⁰ KN 1931–1935: XXII. 272. ülés, 1934. május 4. Imrédy Béla beszéde, 183.

¹¹ Imrédy 1928: 35–36.

politika alapelveit megfogalmazó szöveg valójában egyfajta politikai nyilatkozat volt. A 34. pont kimondta, hogy a kormány a gazdaságot a magántulajdon elvei alapján és a kapitalizmus keretei között kívánja működtetni, de ezt kiegészítette azzal, hogy a kapitalizmusnak „a nemzet egyetemére káros kinövéseit erős kézzel igyekezzünk lenyесni”.¹²

Vonyó József több művében is elemezte Gömbös Gyula nézeteit, és felhívta a figyelmet arra, hogy miniszterelnökként sem változtatta meg korábbi fajvédő álláspontját, csak a megfogalmazást tette elfogadhatóbbá, kihagyva a durván jogkorlátozó, antiszemita követeléseket.¹³ Legfőbb célja már a korai húszas évektől kezdve az volt, hogy a zsidó tőkét és értelmiséget háttérbe szorítva biztosítsa a magyar „faj” érvényesülését, hatalmi eszközökkel megnyirbálva azokat a „kinövéseket”, amelyeket károsnak ítélt a „a magyar nemzet” számára. A Nemzeti Munkaterv a kormányprogramot mindazonáltal úgy határozta meg, hogy többféle olvasatot is lehetővé tegyen, ezáltal elfogadhatóvá váljon egy szélesebb politikai spektrum számára is.

A 40. pont állam és gazdaság viszonyát tisztázta. Leszögezte, hogy az állami beavatkozást a „nemzeti termelőmunka” tervszerű irányítására, ellenőrzésére, valamint mintautemek létesítésére kívánják korlátozni, és az egyéni kezdeményezésnek szabad teret kívánnak biztosítani. Nem tisztázták ugyanakkor, hogy mit kell érteni a gazdaság tervszerű irányítása alatt, pedig a munkaterv több más pontjában is feltűnően gyakran szerepelt a „tervszerű” jelző. A 46. pont tervszerű mezőgazdasági termelést irányzott elő; a 60. pont szerint a kormány kiemelt feladatának tekintette az energiatermelés és az egyes alapvető fontosságú iparágak „tervszerű és a köz szempontjait érvényesítő irányítását”; a 65. pont tervszerűen irányított külkereskedelemlről beszélt; a 80. pont pedig a nemzet további eladósodását azzal akarta megakadályozni, hogy „újabb külföldi hiteleket csak tervszerűen és lehetőleg gyorsan amortizálódó, produktív célokra” lehessen felvenni, és a hitelek felvételét fokozott ellenőrzés alá kell helyezni.¹⁴

A Gömbös-kormány a későbbiekben nem tett lépéseket a gazdasági tervezés beindítására, bár ez a kor Európájában már több országban gyakorlat lett. A tervszerűség a kor divatos fogalma volt, amely alatt gyakran a racionális, a közösség érdekeit szolgáló gazdasági cselekvés elősegítését értették, szemben a piac irracionálisával, az egyének individualista, önérdelkeket szolgáló magatartásával.

Imrédy megnyilatkozásaiból arra következtethetünk, hogy a harmincas évek közepén már elsősorban politikusként beszélt a gazdaságról. Ekkoriban már nem volt híve a szabadversenyos kapitalizmusnak, helyette egy megreformált, ahogy ő írta, „megnevesített” kapitalizmust akart megvalósítani, amely ugyan a magántulajdon és magángazdálkodás elvére épül, de nem az önző individua-

¹² A munkaterv teljes szövegét Romsics Ignác közölte a szerkesztésében megjelent szöveggyűjteményben: A Gömbös-kormány nemzeti munkaterve, a Nemzeti Egység Pártja programja, Budapest, 1932. október 24. In: Romsics (szerk.) 2000: 251–262.

¹³ Vonyó 1997, 2009, 2011, 2014.

¹⁴ Romsics (szerk.) 2000: 251–262.

lista érdekek mozgatója, hanem az önfegyelem, a nemzeti célok, és a társadalmi szolidaritás elvei által szabályozott módon működik. 1932 végén így írt:

„[A kormány] a nemzeti termelő munkában az egyéni kezdeményezésnek domináló szerepet kíván juttatni. [...] Beteg az a nemzet, amely minden gazdasági tevékenységéhez állami kedvezményeket, állami támogatást vár, amely irtózik az egyéni kockázattól, amelynek a nyugdíjas állás jelenti vágyai beteljesülését. Egy nemzeti szellemű, a társadalmi szolidaritás jegyében született, átértett, tehát nem kényszer hatásával bíró nemzeti fegyelem vonta körben szabadon, de túlzásoktól és elfajulásoktól mentesen bontakozzanak ki egy individualista-kapitalista gazdálkodás egészséges hatóerői. Az államhatalom feladata ebben a gazdasági rendben az irányítás és ellenőrzés mellett a kedvező légkör megteremtése, a bizalom felkeltése.”¹⁵

1936-ban a Magyar Nemzeti Bank közgyűlésén ugyanezt így fogalmazta meg: „Mert nincs szebb, tisztelt Közgyűlés, mint egy a nemzeti és a szociális követelményeknek szinte tudat alatti átélésétől fegyelmezett egészséges nemzeti társadalomnak szabad gazdasági mozgása.”¹⁶

1933. májusi, parlamenti beszédében arról beszélt, hogy a liberális, individuális gazdasági rend és az erősebb állami kontrollt megvalósító, intervencionista politika kombinációja eredményezheti csak a gazdasági kibontakozást, mivel a régi, teljesen szabad, liberális, individuális rendszerre a világháború után már nem lehet visszatérni: „[...] nagyobb irányító és vezető szerepet kívánunk és vindikálunk magunknak, mint amilyen a békében volt”.¹⁷

Ekkoriban már arról sem volt meggyőződve, hogy az állam mindig csak másodhegedűs lehet a gazdaságban a magánvállalkozások mögött, jóval aktívabb kormányzati gazdasági szerepet tartott szükségesnek, mint a húszas években megjelent írásaiban:

„[A] kormányzati tevékenység sohasem fogja teljes mértékben pótolni az egyéni iniciativa frissességét. Ez csak hiánytpótló lehet ott, ahol az egyéni kezdeményezés nem tudja megtalálni a helyes utat. [...] Ott azonban, ahol a szervezés hiánya mutatkozik, az állam nem fogja doktriner jelszavaktól indítatva követni a liberális tendenciákat, hanem ahol kell, belenyúl, megalkotja a megfelelő szervezetet, sőt, ha kell, rendelkezésre bocsátja az organizációt is.”¹⁸

Imrédy egyre inkább politikusként gondolkodott, ideológiát, világgépet kreált, történeti érveket sorolt fel szándékai legitimálására. Előszeretettel beszélt

¹⁵ MNL OL K 278. 12. csomó, 63. tétel. Mi a pénzügyminiszter véleménye a napokban megjelent kompenzációs rendszerről? 1932. XII. 3. A szöveg feltehetően egy újságnak adott interjú szövege lehetett.

¹⁶ MNL OL Z 6.13. 390. tekerecs, 1936. február 3.

¹⁷ KN 1931–1935: XV. 181. ülés, 1933. május 16. Imrédy beszéde, 478.

¹⁸ KN 1931–1935: XXI. 257. ülés, 1934. április 6. Imrédy Béla beszéde, 104.

sorsfordulóról, történelmi korszakváltásról, amelyben kulcsszerepet kap az új jelenségeket helyesen felismerő kormányzati gazdaságpolitika. A második költségvetési vita során, 1934 áprilisában arról érkezett, hogy „a történelmi erők játékában nagy változás állott be”. A reneszánszsal és a francia forradalommal elinduló folyamatok, amelyek lényege az egyén felszabadítása, a liberális individualizmus volt, mintha a végükhöz értek volna, és újra a közérdek szempontjai kezdenek dominálni és érvényre jutni. Mint mondta, az egyéni és a kollektív gondolat harca egészen új társadalomszervezési problémákat vet fel. „Ebben a nagy harcban élünk most és egy nagy bizonytalanság érzete lepi el az egész világot.” Ebben a bizonytalan légkörben Imrédy szerint meg kell erősíteni, működőképessé kell tenni a központi államszervezetet, amelyet egyedül tartott alkalmasnak a problémák megoldására, és immár aktív gazdasági szerepet szánt a kormánynak is: „nem riadunk vissza attól sem, hogy egy központosított rendszert létesítsünk”. Hallgatósága megnyugtatóására azonban azt is leszögezte, hogy elutasít minden olyan kalandos kísérletet, amely veszélyeztetné a rendezett gazdasági életet és a pénzürték stabilitását.¹⁹

A SZOLIDARITÁS SZELLEME

„[H]a a munka, igénytelenség, áldozatkészség és szolidaritás szelleme hat át, nem kell féltenuk nemzetünk jövőjét”.²⁰

A harmincas évek közepén új hívószó jelent meg Imrédy politikai szótárában: a társadalmi szolidaritás.²¹ Imrédy a szolidaritásban látta „annak a szellemnek megnyilvánulását, amelytől egyedül remélhetjük hazánk gazdasági problémáinak helyes megoldását”.²² A kapitalizmust a szolidaritás révén akarta megnevesíteni, hogy le lehessen nyesegetni a „vadhajtásokat” és „kinövéseket”. Erre hivatkozva akarta az egyéni érdekeket a közösségi érdekek alá rendelni, az államnak pedig aktív szerepet szánt a folyamat során. Politikai retorikájában a „dolgozó kisemberek” pártfogójaként, a „gyengék” védelmében, az elnyomottakkal szolidárisan lépett fel. 1934 májusában egy új gazdasági világrendet hirdetett meg a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének (TÉBE) közgyűlésén mondott beszédében. A szolidaritásra hívta fel a magyar hitelélet vezetőinek a figyelmét, ebben láttatva a jövő gazdasági életének erkölcsi alapját és vezető eszméjét, amelynek „hivatása, hogy az egyes nemzeteket, az egész emberiséget a válság mai zűrzavarából

¹⁹ KN 1931–1935: XXI. 257. ülés, 1934. április 6. 96.

²⁰ Imrédy Béla: Szemlélődés. *Budapesti Hírlap* 1932. december 25. 7.

²¹ A szolidarizmus eredetileg a politikai katolicizmusnak a 19. század végén megjelenő új koncepciója volt, amely a liberalizmus és a szocializmus ellenében, a társadalmi szolidaritás nevében akarta áthidalni az ipari társadalmakban megjelenő súlyos törésvonalakat. Itthon legismertebb képviselője Kovrig Béla volt (Zachar 2014: 94–131, 212–222).

²² KN 1931–1935: XV. 171. ülés, 1933. április 7. Imrédy beszéde, 570.

kimentse s a jelenlegi gazdasági rend hibáit kiküszöbölje”. A pénzügyminiszter szerint az állam által nem korlátozott, szabadversenyos kapitalizmus már nem elégíti ki a modern kor emberét:

„[A]z emberek rájöttek arra, hogy a korlátlan szabadság a gyengébbek elnyomására, kizsákmányolására vezet, s az ázás verseny, a haszon kíméletlen hajhászása csak egyesek s nem a tömegek, a dolgozó kisemberek jólétét, boldogulását biztosítja. Kiderült, hogy a fékezetlen szabadság nem hozta meg az emberiség boldogságát s az államnak nemcsak joga, de elsőrendű kötelessége, hogy a gyengéket, a dolgozó embereket a különböző érdekek és erők küzdelmében a tőke túlkapásaitól, féktelen nyereségvágyától és önzésétől megvédelmezze. [...] A mostani világválság szenvedéseiből és vívódásaiból születik meg szemünk előtt egy új társadalmi és gazdasági világregend, egy új korszak, mely a szolidaritást teszi meg a nemzeti és gazdasági élet alapjává.”²³

Mindezek alapján rögtön ki is jelölte a pénzintézetek feladatait az elkövetkező új, szolidáris gazdasági rendben: a versengés helyett a közös célok érdekében való, megértő együttműködésre hívta fel a vidéki és a fővárosi bankokat. Ne a pillanatnyi üzleti előnyök, hanem „az egyetemes nemzeti érdekek” szabják meg ezentúl az üzletpolitikájukat:

„Ezeknek az elveknek kell a jövőben nemcsak a hitelélet, de a gazdasági és társadalmi élet egész vonalán érvényesülni. Valóban: a jövő fejlődés a szolidaritás irányában halad, mely az egyéni és külön érdekeket a nemzeti összesség érdekeinek rendeli alá s ezzel az emberiség egy új, nyugalmasabb korszakának veti meg alapját.”²⁴

Imrédy megnyilatkozásait, állásfoglalását azonban sokféleképpen lehetett érteni – talán éppen ez mutatta meg politikusi kvalitásait, azaz hogy mind-egyik politikai oldal a saját szája íze szerint értelmezhetette mondatait. Az ellenzék Keynes és Roosevelttel hatását vélte felfedezni bennük, míg a kormánypárt bethleni platformja a konzervatív, keresztényszocialista álláspontot, a jobbszárny pedig Gömbös nézeteit vélte kihallani szavaiból.²⁵ Pénzügyminiszterként, jegybankelnökként Imrédy igyekezett óvatosan fogalmazni, kerülte a szélsőséges megfogalmazásokat, szavait patikamérlegre tette, így mindenki saját ízlése, érdekei szerint értelmezhetette szövegeit. Jellemző erre a liberális Rassay Károllyal folytatott polémiaja a parlamentben, 1934 májusában. Rassay úgy értelmezte költségvetési exopozóját, hogy a liberalizmus mellett tett hitet, megköszönte kiállítását a magán-

²³ A gazdasági világregend. *Dunántúl* 1934. május 3. 1, vezércikk.

²⁴ Szolidaritás a hiteléletben. *Pesti Napló* 1934. április 28. 17; A gazdasági világregend. *Dunántúl* 1934. május 3. 1, vezércikk.

²⁵ Fenyő Miksa szerint Imrédy „kritikus szemmel nézi a közgazdaságtannak úgynevezett örökös tanításait és bizonyos mértékben [...] a roosevelti cselekedeteknek a bűvöletében is van” (KN 1931–1935: XXII. 272. ülés, 1934. május 2. Fenyő Miksa hozzászólása a költségvetési vitához, 73).

tulajdon és a kapitalizmus mellett. Úgy látta, hogy Imrédy markánsan más álláspontot képvisel, mint a kollektivista, etatista elvekkel szimpatizáló miniszterelnök.²⁶ Elutasította ugyanakkor, hogy szükség lenne a szolidaritás elvére a gazdaságpolitikában, és felhívta a figyelmet arra, hogy milyen következményekkel jár, ha szakítunk a piaci kapitalizmus elveivel:

„Én a magam részéről nem látok más utat, ha nemzeti egységet akarunk, mint azt, hogy végre el kell döntenünk azt a nagy kérdést, hogy kapitalizmust akarunk-e, vagy szocializmust akarunk-e, individualizmust akarunk-e, vagy kollektivizmust [...]. Nekünk, t. Ház, nem szabad úgy beszélnünk, hogy »profitkapitalizmus«. Ez egy önmagában való ellenmondás. Természetes, hogy a kapitalizmus önzésre, profitra van felépítve. Azt mondani, hogy a profitönzést majd a szolidaritás gondolata fogja helyettesíteni, naivítás, t. uraim. Az önzés gondolata egy dinamikus gondolat, amely viszi előre a tőkét a maga útján. A szolidaritás gondolata egy lefokozó gondolat, nem aktivitást jelent, hanem természetszerűleg passzivitást. Az ilyen kérdések összezavarása tehát a legsúlyosabb konzekvenciákkal jár. Én tudom, hogy sokan, akik ezeket a kifejezéseket használják, Rómára és Berlinre gondolnak. De legyenek meggyőződve arról, hogy ha ők felülnek erre a vonatra, akkor a végállomás sem Róma, sem Berlin nem lesz, hanem Moszkva.”²⁷

Imrédy válaszában visszautasította Rassay véleményét, cáfolta, hogy a kormányban nézetkülönbségek lennének, és leszögezte, hogy az egész kormány kapitalista alapon áll.²⁸ Vitatta Rassay azon véleményét is, hogy a kapitalizmus elvével ellenkezne a „szolidaritási gondolat”. Imrédy felhívta a figyelmet arra, hogy a szolidarizmus egyrészt egy közgazdasági tan, amelynek megalapítója egy Gide nevű francia professzor²⁹ volt, másrészt a kapitalizmusnak egy alfaja. Imrédy

²⁶ Imrédyt sokan Bethlen emberének tartották a Gömbös-kormányban, maga Bethlen is időnként így beszélt róla. A Gömbös-kormány megalakulásakor tett nyilatkozatában külön kiemelte Imrédy Bélát: „rendkívül örülök, hogy *Imrédy Béla* a pénzügyminiszterségre vállalkozott [...]. Örömmel állapíthatom csak meg, hogy jó kezekben látom az ország pénzügyi irányítását” (Vitéz Gömbös Gyula megalakította az új kormányt. *Új Barázda* 1932. október 6. 2 – kiemelés az eredetiben). A történeti irodalomban Imrédyt gyakran a nagytőke, a bankok képviselőjeként tartják számon a Gömbös-kormányban (Romsics 1991: 243–244; Gergely 2001: 222–223; Sipos 1970: 24–25).

²⁷ KN 1931–1935: XXIII. 284. ülés, 1934. május 28. Rassay Károly felszólalása, 282.

²⁸ KN 1931–1935: XXIII. 284. ülés, 1934. május 28. Imrédy Béla válasza, 286.

²⁹ Charles Gide 1847-ben, dél-franciaországi protestáns családban született, a szolidarizmus közgazdasági tanának, a társadalmiegyüttműködés-elmélet francia iskolájának a megalapítója, a francia szövetkezeti mozgalom egyik kezdeményezője, a francia történeti iskola fontos szerzője volt, akinek munkássága a keresztényszocializmusra is hatott. André Gide író nagybátyja. A mára jórészt elfeledett tudóst a két világháború közötti korszakban nagyra értékelték, a hazai lapok és tudományos fórumok is gyakran foglalkoztak a munkásságával. Heller Farkas ismertette könyvei német kiadását a *Közgazdasági Szemlében*. Heller szerint Gide Franciaország legtekintélyesebb és világszerte legismertebb tudósa volt. Gide 1922. május 11. óta a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja is volt ('Charles Gide, 1847–1932' szócikk; Heller 1926; Heller 1930; Csikay 1929; Feketéné 1975: 346; megemlíti Szabó Miklós is: Szabó 1974).

szerint az emberi cselekedeteket nemcsak gazdasági, hanem erkölcsi tényezők is irányítják, ezek is történelemformáló erők, és leszögezte, hogy ő maga mindig érvényesíteni kívánja a gyakorlatban az erkölcsi értékeket.³⁰

IRÁNYÍTOTT GAZDÁLKODÁS

„[V]éleményem szerint az új Európa gazdaságpolitikájának iránya világosan áll előttünk és ez az irány a tervszerűen, központilag irányított gazdálkodás”.³¹

A II. világháború idején, bukott miniszterelnökként, majd a szélsőjobboldal ellenzéki vezéréként, Imrédy ismét új narratívákhoz csatlakozott, a helyzethez igazítva nézeteit.³² Gyökeresen szakított korábbi elveivel, elvetette a kapitalizmust: „elvileg nem állok a szabad gazdálkodás alapján”,³³ jelentette ki, és szocialistának, nemzetiszocialistának nevezte magát, a kereszténységet a nemzeti-szocializmussal összeegyeztethetőnek nyilvánította.³⁴ Politikusi, vezéri ambíciói, a viharos gyorsasággal jobbra tolódó hazai politikai élet és a náci Németország által diktált új normáknak való megfelelés vágya alakították az általa hirdetett nézeteket. A történeti szakirodalomban legelterjedtebb felfogás szerint Imrédy Béla még a miniszterelnöksége alatt, 1938. augusztusi berlini látogatását követően, egészen pontosan szeptember 4-én, a kaposvári gazdaggyűlésen elmondott beszédében hajtotta végre radikális fordulatát, amikor addigi liberalizmusát nemzetiszocialista nézetekre cserélte, és kortársai döbbenetére „csodálatos forradalmat” hirdetett meg.³⁵ Ungváry Krisztián, aki több írásában is foglalkozott Imrédy antiszemizmussal, illetve gazdasági reformelképzeléseivel a győri program kapcsán, azon az állásponton van, hogy Imrédy 1938 előtti és utáni nézeteiben jóval nagyobb a kontinuitás, mint azt korábban a történetírás feltételezte. Ungváry ezt egy 1937-es memorandum alapján állapította meg,³⁶ Imrédy ennél korábbi írásai és beszédei alapján azonban azt láthatjuk, hogy valójában több fordulatra is sor került, hiszen Imrédy igen rugalmasan alakította ki azt az aktuális politikai diskurzust, fogalomkészletet, amit éppen használt.

A II. világháború elején tehát újabb jelentős változásokat tapasztalhatunk Imrédy kapitalizmusképében, ismét egy újabb gazdasági modell lelkes híveként

³⁰ KN 1931–1935: XXIII. 284. ülés, 1934. május 28. Imrédy Béla válasza, 286.

³¹ KN 1940–1944: VIII. 160. ülés, 1940. november 26. Imrédy Béla beszéde a költségvetési vitában, 861.

³² Paksa 2012: 136–148.

³³ KN 1940–1944: VIII. 160. ülés, 1940. november 26. Imrédy Béla beszéde a költségvetési vitában, 861.

³⁴ KN 1940–1944: XII. 227. ülés, 1941. november 28. Imrédy Béla beszéde a költségvetési vitában, 158–159; Paksa 2012: 144.

³⁵ Paksa 2012: 141; Sipos 2001: 30–34.

³⁶ Ungváry 2002, 2009.

beszélt. Parlamenti felszólalásaiban nyíltan csodálta és utánozni akarta a nemzetiszocialista Németországot, türelmetlenül sürgette a német modell átvételét, a náci „Új Európához” való minél gyorsabb felzárkózást, és éles szavakkal ítélte el a kormányt, amiért az halogatta a korszerű európai megoldások átvételét. Egy újabb gazdasági világrend eljövételét hirdette; egy népi és szociális munkaállamot akart megvalósítani.

„Ahogyan a régi liberál-demokrata-individualista rendszer a társadalmi, politikai és gazdasági síkon egységes egészet alkotott a maga demokrata parlamentjeivel, társadalmi szabadságjogaival és az egyéni haszonra alapított piaci gazdálkodásával, ugyanúgy ez a közösségi eszme is organikus egészet alkot a tekintélyi elven alapuló politikai szervezéssel, a hivatásrendi társadalomépítéssel, az irányított gazdálkodással, a családvédelem és a népi kollektívizmuskok elismerésén alapuló politikájával. Ez egységes egész és szervesen összefüggő építmény.”³⁷

Imrédy egy olyan nemzetiszocialista munkaállamot akart felépíteni, „amelyben mindenkinek joga van dolgozni és megélhetését megtalálni, de kötelessége is dolgozni”, amely nem veti el ugyanakkor a korlátok közé szorított tőkét sem, és amelyben központi szerepet kap a fajtisztaság védelme és a népi gondolat, „a széles néprétegek érdekébe állított népi gazdaságpolitika, földbirtokpolitika, tanulmányi politika” és a nacionalizmus.³⁸ A hivatásrendi alapon felépülő munkaállamban tervszerű, irányított gazdálkodás, valamint „erős és állandósult központi hatalom van, amely nincs kitéve a parlamenti számarányok esetlegességeinek”.³⁹

A TAKARÉKOSSÁG ESZMÉJE

„[A] takarékoság eszméje nemzetnevelő és nemzetfenntartó gondolat”.⁴⁰

Imrédy nézetei tehát meglepően gyorsan változtak: 1928 és 1940 között egymást követően legalább három, markánsan különböző felfogás hívének vallotta magát. Volt ugyanakkor gondolkodásában olyan elem is, amelyhez tartósan ragaszkodott. Az egyik olyan kérdés, amely szinte minden hosszabb lélegzetű eszmevitatásában felbukkan, a takarékoság volt. Imrédy számára a takarékoság propagálása és a pazarló fogyasztás, a hedonizmus elítélése egyszerre volt gazdasági és morális kérdés, egy olyan téma, amely egyre inkább a vesszőparipájává lett.

³⁷ KN 1940–1944: VIII. 160. ülés, 1940. november 26. Imrédy Béla beszéde a költségvetési vitában, 870.

³⁸ KN 1940–1944: XII. 227. ülés, 1941. november 28. Imrédy Béla beszéde a költségvetési vitában, 158–159.

³⁹ KN 1940–1944: XII. 227. ülés, 1941. november 28. Imrédy Béla beszéde a költségvetési vitában, 148–163.

⁴⁰ A takarékoság egyik záloga a társadalom rendjének és a bizalomnak – mondotta Imrédy pénzügyminiszter az Országos Takarékosági Kongresszuson. *Pesti Napló* 1934. október 3. 13.

A takarékoság, illetve annak hiánya Magyarországon olyan generális narratívává vált a világgépében, amely sok meglévő problémára magyarázatot adott számára.

Imrédyt kortársai gyakran Girolamo Savonarolához hasonlították. Sokak szerint nemcsak külső vonásai emlékeztettek a máglyára küldött firenzei prédikátorra, de erőteljesen hangsúlyozott katolicizmusa, aszketizmusa, puritánsága is.⁴¹ Fenyő Miksa a dominikánus szerzetes vonásait fedezte fel benne, amikor Imrédy nem volt hajlandó a válság kezelése érdekében beruházásokra pénzt áldozni.⁴² Ugyanez jutott Kozma Miklós eszébe is róla 1934 végén:

„Imrédyben látok egy bizonyos pénzügyi Savonarola vonást. Fanatikus, bizonyos askéta hajlamokkal. Ez a napokban jutott az eszembe, midőn egy személyes ügyben kerestem. Rossz színben és lesóványodva, sápadtan és lobogó szemmel ült előttem.”⁴³

Kornfeld Móric a megszállottság, az evilági messianisztikus hit és az önbi-zalom keverékét látta benne, és idézte Maugras francia követet, aki a teokráciát megvalósítani akaró Kálvinhoz hasonlította Imrédyt.⁴⁴ A parlament pénzügyi bizottságában Imrédy a világháborús szenvedésekre hivatkozva utasította el a rossz fővárosi lakáshelyzetet nehezményező képviselők beruházási igényeit 1934-ben, mondván „öt esztendőn keresztül a lövészárkokban laktunk”.⁴⁵

Imrédy a takarékoskodásra való képtelenséget a magyar néplélek jellemző vonásának tartotta, és azt gondolta, hogy valójában erre vezethető vissza a magyar gazdaság évszázados elmaradottsága. Egy valószínűleg 1936-ban keletkezett hosszú tanulmányában a magyar gazdaság permanens problémáit történeti tényezőkkel magyarázta. Diagnózisa szerint „a magyarságnak éppen a legtehetősebb részéből hiányzik a takarékoskodásra való hajlam, és határozott hajlama van a viszonyokon felül való költekezésre”, ami pedig tőkeszegénységhez és állandó tőkeimporthoz vezetett. Imrédy mindezt a két évszázados török hódoltságra és háborús pusztításra vezette vissza, ami szerinte meggátolta, hogy az ország kellő időben kapcsolódjék be a kapitalista gazdálkodásba, és ebben látta annak is az

⁴¹ Mester Miklós, aki a negyvenes évek elején, fiatal politikusként Imrédy Magyar Megújulás Pártjához csatlakozott, szintén Imrédy puritanizmusát emelte ki visszaemlékezésében, amit azzal igazolt, hogy a hosszú kormányzati munka és a jegybankban betöltött vezető állások dacára vagyona mindössze abból a soproni nyaralóból állt, amit felesége a szülei után örökölt (Mester 2012: 20–21).

⁴² „Én ezt a savonarolai vonást igen nagyra becsülöm a pénzügyminiszter úrban. Én magam mindig meghatva álltam Savonarola képe előtt Firenzében a San Marco kolostorban, de azért reznációval és melanchóliával gondoltam azokra a Botticelli-képekre és azokra a Fra Bartolomeókra, amelyeket Savonarola hatása alatt elégettek. Mert erről van szó, nagy nemzeti értékek pusztulásáról, ha mi továbbra is olyan nagy mértékben hanyagoljuk el a beruházási politikát, mint eddig történt.” Fenyő Miksa csalódottan vette tudomásul, hogy Imrédy – bár szerinte a roosevelti gondolatok nagy hatással voltak rá – végül mégis a pénzügyi ortodoxia mellett kötött ki (KN 1931–1935: XXII. 272. ülés, 1934. május 2. Fenyő Miksa felszólalása, 69–73).

⁴³ Ormos 2000: 333.

⁴⁴ Kornfeld 2006: 261.

⁴⁵ KN 1931–1935: XXII. 272. ülés, 1934. május 2. Fenyő Miksa felszólalása, 69–73.

okát, hogy „a gazdasági élet iránti érzék csak legújabbán kezd kibontakozni”. A statisztikai adatokra és más elemzésekre nem támaszkodó történelmi diagnózist szociológiai szempontokkal is kiegészítette: Magyarország társadalmi rétegződését „fogyatékosnak” tartotta, túlzottan magasnak találta a „névlegesen magas képzettségű emberek” arányát, akik a tőkeszegénység miatt nem tudnak elhelyezkedni (a beruházások hiánya miatt nincs képzett embereket igénylő, elegendő munkahely). „E magasabb életszínvonalat igénylő réteg eltartása a csekély nemzeti jövedelemből súlyos terhet ró a többi társadalmi rétegre.”⁴⁶

A jegybankelnök szerint nemcsak az egyes emberek hajlamosak a túlzott költsékezésre, hanem az egész ország többet fogyaszt a lehetőségeinél, ezért aztán nincs elegendő új tőke, új beruházás. A bajok oka Imrédy szerint az alacsony nemzeti jövedelmet meghaladó magán- és közületi fogyasztás. A fizetési mérleg hiányát az okozza, hogy „a csekély szociális termelési produktumból túl nagy rész fogyasztódik el, nem marad a törlesztésre”.⁴⁷

Már 1928-ban, a válság előtt is hasonló megállapításokat tett. A külső eladósodást, a fizetési mérleg passzivitását tartotta a legnagyobb problémának, amit azzal magyarázott, hogy „nemzetgazdaságunk mai állapota mellett termelésünk nem képes egy mindenképpen jogosnak nevezhető fogyasztás igényeit és termelési apparátusunk jelen szinten való fentartásának [sic!] szükségleteit fedezni”.⁴⁸ A gazdasági egyensúlyhiány megoldására a fogyasztási igények csökkentését, az import visszafogását, a hazai termékek nagyobb arányú fogyasztását (a fogyasztás racionalizálását és nacionalizálását) javasolta, többek között.⁴⁹

Mindezek a kérdések nem csak elméleti szinten vetődtek fel a harmincas években. A súlyos pénzügyi és gazdasági válság kezelésére többen is a költségvetési megszorításokkal való szakítást, lazább fiskális politikát, az állami beruházások növelését követelték. Imrédy azonban a gazdaság fellendítése érdekében sem tartotta elfogadhatónak az expanzív költségvetési politikát, a kiadások bővítését. Ezeket a javaslatokat „közgazdasági tudatlanságon épülő tetszetős hangulatkeltésnek”,⁵⁰ kalandorságnak nevezte, és állandó harcot folytatott az ilyen javaslatokkal.

1934-ben a költségvetési vita során Fenyő Miksa a hazai gyáripar nevében kérdőjelezte meg a szigorú költségvetési politika hasznosságát. A Gyáriparosok Országos Szövetsége titkára vitatta, hogy a pénz vásárlóerejének stabilan tartása lenne a legfontosabb gazdaságpolitikai cél, aminek minden mást alá kellene rendelni. Angliára hivatkozott, mint olyan államra, ahol feláldozták a pénzérték stabilitását a gazdasági konjunktúra érdekében. Fenyő mindenekelőtt azt fájlalta, hogy

⁴⁶ MNL OL Z 12. 8. csomó, 17. tétel. Elnök Úr Ö Nagyméltósága cikke II/2/17, 19 oldalas gépirat.

⁴⁷ MNL OL Z 12. 8. csomó, 17. tétel. Elnök Úr Ö Nagyméltósága cikke II/2/17, 19 oldalas gépirat.

⁴⁸ Imrédy 1928: 27–28.

⁴⁹ Imrédy 1928: 31.

⁵⁰ MNL OL Z 12. 8. csomó, 17. tétel. Elnök Úr Ö Nagyméltósága cikke II/2/17, 19 oldalas gépirat.

a pénzügyminiszter kiirtotta a beruházásokat a költségvetésből, hiányolta a munkanélküliség csökkentésére szolgáló közmunkaprogramokat, és úgy látta, hogy óriási értékek mennek veszendőbe a megszorítási politika miatt. Megnevezett több országot, többek között az USA-t, olyan pozitív példaként, ahol jelentős forrásokat szánt az állam ilyen célokra. Fenyő javaslatot tett egy 100 millió pengős beruházási programra, amit nyereségyelcsön kibocsátásával lehetne finanszírozni.⁵¹ Fenyő később is a keynesianus, keresletösztönző, expanzív pénzpolitika előnyeiről igyekezett meggyőzni a magyar pénzügyminisztert és a jegybankelnököt (aki akkor éppen Imrédy volt), 1937-ben Keynes főművét ajánlotta a figyelmükbe.⁵²

Imrédy viszont pénzügyminiszterként is a takarékoskodás híve maradt; az állami kiadások lefaragását, a pénzügyi megszorítások következetes végrehajtását tűzte ki céljául. Mindössze egy nagyon szerény közmunkaprogram indításával próbált eleget tenni a követeléseknek.⁵³

A válság mélypontján, 1933. november 11. és 19. között került először megrendezésre a Nemzeti Munkahét,⁵⁴ aminek keretében Országos Takarékosági Kongresszust is tartottak. A rendezvény díszszónokaként Imrédy ismét a takarékoságról akarta meggyőzni hallgatóságát. A pénzügyminiszter szerint a gazdasági élet és az emberi élet legfőbb törvénye az egyensúly.

„Egyensúlyt kell tartani a takarékoság, a tőkegyűjtés, a tőke felhasználása és a fogyasztás révén. [...] Helytelen, ha a takarékoság teaurálás formájában történik, mert ezzel kikapcsolja a vásárlóerőt a gazdasági élet körforgásából. A takarékoság helyes formája, ha a megtakarított vásárlóerő visszakerül a gazdasági élet körforgásába, és mint új vásárlóerő jelentkezik azoknál, akik munkába tudnak állni.”⁵⁵

Imrédy megállapításaival sokan nem értettek egyet. Vitatkozott vele ifj. Simontsits Elemér is a *Magyar Szemle* hasábjain. Imrédyvel szemben ő azon az állásponton volt, hogy a takarékoság nem segíti a válságból való kilábalást, mivel a fogyasztás csökkenését vonja maga után. Hibának tartotta az államháztartási megszorításokat, a tisztviselők illetménycsökkentését, a dologi kiadások csökkentését, mert „vásárlóerőt pusztít el és így a fogyasztást és termelést csökkenti”. A bankok nem tudják a rájuk bízott betéteket hitelekbe kihelyezni, a ter-

⁵¹ KN 1931–1935: XXII. 270. ülés, 1934. május 2. Fenyő Miksa hozzászólása a költségvetési vitához, 73–80.

⁵² Fenyő Miksa: Foglalkoztatás, Kamat, Pénz. *Pesti Napló* 1937. február 10. 17.

⁵³ Imrédy fiskális politikájáról, az államháztartási válság kezeléséről: Pogány 2018.

⁵⁴ A Gömbös-kormány által kezdeményezett rendezénysorozat célja a hazai termékek fogyasztásának propagálása volt. Az eseményt a Társadalmi Egyesületek Szövetsége (TESZ) 1933 és 1940 között évente megszervezte (Nemzeti Munkahét. *Honi Ipar* 1933. október 15; A MUNKA piedesztálra emelése legyen a nemzeti munkahét programja. *Budapesti Hírlap* 1933. november 12. 3–4; 'Társadalmi Egyesületek Szövetsége' szócikk).

⁵⁵ Tőke, munka, takarékoság. Imrédy pénzügyminiszter beszéde a takarékosági kongresszuson a tőke gyűjtésének és felhasználásának helyes módjairól, s a magánosok és közületek helyesen értelmezett takarékoságáról. *Pesti Napló* 1933. november 15.

melés élénkítésére felhasználni, egyrészt mert az adósvédelmi törvények miatt bizonytalanra vált a tartozások visszafizetése, másrészt a gazdasági recesszió miatt kevesen akarnak kölcsönt felvenni.⁵⁶

Imrédyt azonban nem sikerült meggyőzni Keynes igazáról. 1934 őszén, a Nemzeti Munkahét alatt az Országos Takarékosági Propagandabizottság ismét megszervezte a takarékosági kongresszust. Imrédy ezúttal az egész magyar nemzethez intézett szöveget „a legfontosabb nemzeti gondolat”, a takarékoskodás fontosságáról.

„A kormány, mint eddig, úgy a jövőben is feltétlenül és szilárdan a nemzeti takarékoság alapján áll [...] a takarékoság eszméje nemzetnevelő és nemzetfenntartó gondolat, elsőrendűen fontos, ez egyik záloga a társadalom rendjének, a nyugalom biztosításának és a pénzügyi értelemben vett bizalom fenntartásának. [...] [E]zúttal is óva intem, figyelmeztetem és kérem a nagyközönséget, ne engedjen esetleges hangulatos szövegeknek, amelyek a fogyasztás minden áron való növelésével, mint egyedüli panaceaival ígérik megoldani egycsapásra az összes bajokat! A fogyasztásnak és a termelésnek, valamint a kereseti lehetőségeknek harmóniában kell állniuk egymással s ezért mindenkire nézve fontos, szinte kötelező: a takarékoság, őszinte szívvel óhajtom, hogy ezt az egész nemzeti közvélemény megszívlelje s tőkeképzéssel erősebbé, boldogabbá és gazdagabbá tegye az országot.”⁵⁷

1937-ben Darányi Kálmán miniszterelnököt is erről akarta meggyőzni egy feljegyzésében: „tőke csak a termelésnek a fogyasztást meghaladó többletéből képződik. Mesterséges pénzszaporításból tőke közvetlenül nem származik.”⁵⁸ Imrédy azt ugyan elismerte, hogy a keresletösztönző lépések eredményesek lehetnek a jelentős megtakarításokkal rendelkező, gazdag nyugati társadalmakban, de ezeket a recepteket nem tartotta alkalmazhatónak Magyarországon, és hevesen támadta mindazokat a felelőtlennek tartott elemeket, akik a keynesiánus módszerek bevezetését akarták elérni:

„[A] könnyen élni szerető magyart könnyű a költségek, a többfogyasztás »hasznosságáról« meggyőzni, különösen, amikor világtétekintélyekre is lehet hivatkozni, és egyes angolszász tényleg jeles közgazdasági írókat citálni. [...] Azt azonban soha semmiféle komoly közgazdász nem állította, és nem is állíthatja, hogy olyan társadalmakban, amelyeknél nyilvánvaló, hogy a megtakarítások messze elmaradnak a befektetések és befektetési szükségletek mögött, a bajokból való kijutásnak az volna a módja, ha azok a társadalmak még többet fogyasztanak. Az ilyen tendenciák csak olyan körökből indulhatnak ki, amelyeknek az életfelfogása materialista, sőt hedonista (és sajnos Budapesten ez az elem nagyon elszaporodott), értékei pedig

⁵⁶ Simontsits 1934.

⁵⁷ A takarékoság egyik záloga a társadalom rendjének és a bizalomnak – mondotta Imrédy pénzügyminiszter az Országos Takarékosági Kongresszuson. *Pesti Napló* 1934. október 3. 13.

⁵⁸ Imrédy 1999 [1937]: 443.

a gazdasági körforgásnak a fogyasztást megelőző fázisához, a javak forgalomba hozatalához (és az ezt még egy fokkal megelőző reklamározáshoz) fűződnek. Tehát igenis: nemcsak, hogy nem szabad a többfogyasztást propagálni minálunk, hanem egyenesen hangsúlyozni kell az igénytelenségnek és a takarékoságnak a követelményét, mert a tőkeképződés annak az eredménye, ha nagyobb a termelés, mint amekkora a fogyasztás, ami nemcsak abból eredhet, hogy többet termelünk, de abból is, ha kevesebbet fogyasztunk. Tisztában kell lennünk azzal, hogy Magyarország gazdasági felemelkedése csak egy rendkívül küzdelmes, nemcsak munkával, hanem lemondással is járó, hosszú periódusnak lehet az eredménye, és az, aki az életstandard emelésének csillogtatásával akar magának híveket szerezni, lehet jó politikai taktikus, de végeredményben csak árt a nemzet ügyének.⁵⁹

Imrédy, miközben egyre nagyobb hévvel érvelt a takarékoság mellett, bűnbakokat is talált, akiket azzal lehetett vádolni, hogy hedonizmusukkal, pazarló életformájukkal akadályozzák a puritán, a fogyasztást korlátozó életmód elterjedését, a társadalmi és gazdasági egyensúlyhiány megszüntetését. A harmincas évektől egyre gyakrabban konkrétan is megnevezte a „vétkeket”: eleinte csak magánbeszélgetések során, később már nyíltan is a zsidókat tette elsősorban mindezért felelőssé. Már 1927-ben arról írt Harry Siepmannek⁶⁰ Londonba, hogy a külgazdasági egyensúly hazai hiányának egyik oka „a spekulatív elemek túltengése. Ez mindig egyensúlyi zavarokat okoz, és ami nálunk különösen jellemző, a fogyasztásnak és az áraknak az emelkedését. Ez utóbbiak különösen veszélyesek a fizetési mérlegünkre, mert csökkentik a kivitelt és növelik a behozatalt.”⁶¹ 1933-ban, egy másik brit tanácsadónak már kimondottan a zsidókat hibáztatta: „Imrédy panaszkodott a honfitársaira, hogy nem értik meg, hogy takarékoskodni kell, különösen a zsidók. Irtóznak az egyszerűségtől, kiirthatatlan meggyőződésük, hogy a külső hivalkodás elengedhetetlen.”⁶²

Miniszterelnökként, 1939 elején tartott pécsi beszédében a felszámolásra ítélt „zsidó szellemiséget” ismét a harácsolással és a hedonizmussal jellemezte.⁶³ 1943 végén, a zsidótörvények és a több száz egyéb jogfosztó rendelet által kismizett, kitaszított hazai zsidóságot még mindig ugyanilyen vádakkal illetve parlamenti beszédében:

⁵⁹ MNL OL Z 12. 8. csomó, 17. tétel. Elnök Úr Ő Nagyméltósága cikke II/2/17.

⁶⁰ H. A. Siepman (1889–1961) 1924 és 1926 között népszövetségi tanácsadó a Magyar Nemzeti Banknál, 1926-tól a Bank of England tanácsadója, a tengerentúli jegybankokkal foglalkozó osztályon a közép-európai országok tartoznak hozzá (Péteri 1993: 576–577; Hennessy 1992: 85; Sayers 1976: 163).

⁶¹ MNL OL K 278. 6. csomó, 33. tétel. Imrédy levele Siepmannek, 1927. július 13.

⁶² BECA OV 33/14. Bruce levele Siepmannek, 1933. november 21. Henry J. Bruce (1880–1951) 1904 és 1920 között diplomáciai szolgálatot látott el Bécsben, Berlinben és Petrográdban, 1931. november és 1938. február között a Nemzetközi Fizetések Bankja (BIS) által delegált tanácsadó a Magyar Nemzeti Bankban, majd 1939-ig az MNB felkért szakértője volt.

⁶³ Imrédy Béla Pécssett ismertette a Magyar Élet Mozgalom nemzeti egységet és összefogást teremtő programját. *Budapesti Hírlap* 1939. január 17. 4.

„Társadalmi és gazdasági téren is egyre erősebben érvényesül a zsidókérdés megoldatlanságának hatása. [...] [G]azdasági befolyásuk könnyed és materiális életszemlélettel párosulva rombolja és bomlasztja középosztályunkat. A szellemi szabotázs fegyvereit is ők forgatják, vagy forgattatják csatlósaiikkal a legügyesebben. Pénzükkkel, összeköttetéseikkel, a jó élet iránti hajlamaikkal a feketepiacon is a kereslet zömét képviselik.”⁶⁴

Imrédy zsidókról alkotott korai nézeteiről nem tudunk semmit, az eddig megismert források alapján úgy tűnik, hogy 1937 előtt sem a nyilvánosság előtt, sem pedig belső feljegyzésekben nem írt vagy beszélt a zsidókról, az 1933-ból származó fenti levél az egyetlen olyan dokumentum, amely arról tudósít, hogy voltak ilyen gondolatai. 1937-től viszont egyre elvakultabb, szélsőséges antiszemita lett, aki az első két zsidótörvény megalkotásában is kulcsszerepet játszott és minden alkalmat megragadott, hogy felszólaljon a zsidóság jog- és vagyonszűntetése érdekében.

A harmincas évek második felében nemcsak Imrédy nézetei módosultak, de fontos gazdasági és politikai változások is beindultak. A súlyos gazdasági válságból való lassú, fokozatos kilábalás eredményeképpen csökkent a magyar államháztartás hiánya, kiviteli többlet jelent meg és nőtt az ország konvertibilis devizatartaléka, mindennek hatására 1937-ben az addig fizetésképtelen Magyarország három évre szóló adósságrendezési megállapodást kötött a külföldi hitelezőivel. A kölcsönszolgálat egy részét újra konvertibilis devizában tudták teljesíteni a magyar adósok. 1938 februárjában megszűnt Magyarország 1931 óta tartó népszövetségi ellenőrzése is, az ország visszanyerte pénzügyi szuverenitását. Adottak voltak tehát a külső és belső feltételei egy jelentős gazdaságpolitikai irányváltásnak. A kormány által 1931 óta alkalmazott deflációs politika ugyanis akadályozta a gazdasági növekedés kibontakozását. A sokak által már régóta követelt gazdaságélénkítő beruházási program 1938-ban valósult meg. Kezdeményezője Imrédy Béla MNB-elnök volt, aki neves hazai és svéd szakemberek segítségével dolgozta ki az ötéves beruházási terv koncepcióját, amely az első zsidótörvénnyel együtt kívánta megindítani az Imrédy szerint szükséges társadalmi és gazdasági reformokat. Talán nem véletlen, hogy az Imrédy közreműködésével megszövegezett első zsidótörvény célja is „a társadalmi és gazdasági egyensúly hatályosabb biztosítása” volt, amit néhány fontos foglalkozási területen a zsidóknak minősített állampolgárok arányának csökkentésével akart elérni.

Az Anschluss árnyékában beinduló győri program nem csak a válságból való kilábalást, a hadsereg régóta követelt felfegyverzését szolgálta. Imrédy a tervet a társadalmon belüli fogyasztási egyenlőtlenségek mérséklésére is fel kívánta használni.⁶⁵ A terv előkészítése során egy 1937-ben, Darányi miniszterelnök számára írt memorandumában fejtette ki a program fő céljait.⁶⁶ A feszült szociális

⁶⁴ KN 1940–1944: XVIII. ülés, 1943. november 30. Imrédy felszólalása, 372–384.

⁶⁵ Ungváry Krisztián is felhívta erre az összefüggésre a figyelmet (Ungváry 2002: 6).

⁶⁶ Imrédy 1999 [1937].

helyzet enyhítésére egy rövid távú tervet és egy hosszabb távra szóló, „organikus” koncepciót is felvázolt. Rövid távon a (főként zsidó) nagyvállalatokra kivetett társulati adó 25%-os felemelését javasolta, amelynek a bevételeiből a társadalom legszegényebb rétegeit, elsősorban a nincstelen agrárproletariátust akarta támogatni közmunkaprogramok révén.⁶⁷ Hosszú távon viszont egy „nagyszabású és egységes tervet” kívánt megvalósítani. A „keresztény életfelfogástól áthatott gazdasági és szociális terv” átfogó és egységes gazdaság- és szociálpolitika bevezetését jelentette számára. Imrédy nagy összegű vagyoadó kivetésével, a legtöbbet fogyasztó, legvagyonosabb rétegek, elsősorban a zsidó nagypolgárság megadóztatásával, fogyasztási szintje leszorításával akart forrásokat teremteni komplex gazdasági és szociális terve megvalósításához.⁶⁸ A megtakarítás, a vagyonosok fogyasztásának leszorítása forrásokat biztosított az új, munkahelyeket és jövedelmeket teremtő beruházások számára.

A memorandumban ugyanakkor felhívta a miniszterelnök figyelmét azokra a veszélyekre is, amelyekkel a tömegek fogyasztásának gazdaságilag megalapozatlan bővítése járna.

„Tökeszegény országban tehát, amilyen ma mi is vagyunk, a termelés növekedésével, vagy a felsőbb rétegek fogyasztásának megszorításával nem ellensúlyozott szociálpolitika igen rövid időn belül a tőkének az elpusztulására és az ezzel járó társadalmi zavarok nyomán egy kollektivista rendszerbe való bukásra vezetne.”⁶⁹

Darányit is a takarékoság nélkülözhetetlenségéről igyekezett meggyőzni a feljegyzésben:

„Magyarországon a szó régi, becsületes értelmében vett takarékoságnak igen nagy, mindenestre lényegesen nagyobb szerepe van, mint a nyugati államokban. Újból hangoztatom tehát, hogy igénytelenségnek kell az egész vonalon érvényesülni, és a felsőbb osztályoknak kell ebben elől járni. Nem szabad magunkat félrevezettetni hagyni a bulvár sajtótól, amely a költekezésben látja a munkanélküliség problémájának megoldását, s nem szabad visszariadnunk a külső ismérvek alapján való adóztatástól sem, mert az adótöbblet mellett, amelyet elérünk, még azt a másodlagos hatást is produkálhatjuk, hogy az emberek akaratlanul kevesebbet költenek és így több tőke halmozódik fel a produkció alátámasztására.”⁷⁰

* * *

Imrédy Béla kapitalizmusképe, illetve a harmincas évek gazdasági és társadalmi válságáról vallott gondolatai jelentős változáson mentek át 1927 és 1944 között.

⁶⁷ Imrédy 1999 [1937]: 449–450.

⁶⁸ Imrédy 1999 [1937].

⁶⁹ Imrédy 1999 [1937]: 461

⁷⁰ Imrédy 1999 [1937]: 464.

Fiatal gazdasági szakemberként a korszak uralkodó gazdasági liberalizmusának álláspontján állt. Pár évvel később, a krízis mélypontján, immár kormánypárti politikusként és kormánytagként a szabadversenyes kapitalizmussal szemben egy keresztény elvekre, a társadalmi szolidaritásra épülő gazdasági rendszer hívének vallotta magát. A világháború idején ellenzéki politikusként, egy szélsőjobboldali párt vezéréként pedig nemzetiszocialistának mondta magát, aki egy fajvédő, hivatásrendi alapon felépülő, népi és szociális munkaállamot kívánt felépíteni. Imrédy korai munkássága alapján nem igazolhatóak a történelmi szakirodalom eddigi állításai, Imrédy nézeteiben ugyanis nem 1938 őszén, de nem is 1937 tavaszán következett be az első fordulat, nézeteit szinte folyamatosan változtatta, a változó politikai helyzet függvényében, saját politikai karrierje érdekében. Kornfeld Móric szerint, aki már a húszas években is ismerte őt, „a teljes szociális átalakulás szükségességének hite Imrédyben már akkor élt, mikor, mint kezdő, a Nemzeti Bank tudományos osztályának tisztviselője lett”.⁷¹

Míg a tervgazdaság eljövételéről vagy a szabadversenyes, liberális piacgazdaság hanyatlásáról vallott sombarti tézisek Imrédy gondolkodásában is tetten érhetőek, addig a fogyasztás történelmi jelentőségének felismerésében Imrédy nem bizonyult Sombart követőjének. Míg a berlini mester a hedonizmusnak fontos szerepet tulajdonított a kapitalizmus kialakulásában, és kortársa, az amerikai szociológus, Thorsten Veblen is a demonstratív fogyasztás társadalmi hasznosságát emelte ki, addig Imrédy évtizedeken át, prófétai hévvel ostromozta a fényűzést és a pazarlást.⁷² Ez minden bizonnyal egy sikerrel játszott politikai szerep része volt, a szegények és nincstelenek pártfogójaként lépett fel, amivel az évek során népszerűsége, ismertsége és politikai támogatókra tett szert. Népi írók, fiatal értelmiségiek és sokan mások szimpatizáltak Imrédyvel szociális érzékenysége, radikális földreformjavaslatai, a falusi szegénység felszámolására vonatkozó szándékai miatt.⁷³ Kornfeld Móric 1948-ban írt visszaemlékezéseiben Imrédyt sodródó figuraként mutatta be, aki a politikai karrierje érdekében változtatta nézeteit:

„Imrédy sodródott az angolbarátságtól a náciizmusig, szociális megújulástól a szege di reakcióig, az elhivatottság érzésétől merő kapaszkodásig a hatalomba, zsidóbecsüléstől az izzó antiszemitizmusig, keresztény idealizmustól pogány gonoszságig: az utóbbiaknál aztán végzetesen és véglegesen megakadt.”⁷⁴

Imrédy Béla gondolkodásában azonban kimutathatóak olyan elemek is, amelyek tartósan jelen vannak beszédeiben, írásaiban a vizsgált korszak egészé-

⁷¹ Kornfeld 2006: 253.

⁷² A kulináris élvezetek sokak számára az európai kultúra, a békeidők egyfajta szimbólumává lettek a második világháború idejére. Fenyő Miksa a német megszállás alatt, bujkálása során írott naplójegyzeteiben keserű nosztalgiával idézte fel a békeidők kifinomult asztali örömeit, a francia konyha iránti hódolatát. Andrassy Katinka is megemlékezett memoárjában az egykori családi étkezések hedonista bőségéről (Fenyő 1986: 119–120; Károlyné 1967).

⁷³ Mester 2012.

⁷⁴ Kornfeld 2006: 262–263.

ben. A takarékoság szükségességéről vallott nézete nem pusztán retorikai eszköz volt, hiszen a pénzügyi, gazdasági válság kezelése során pénzügyminiszterként, majd jegybankelnökként folytatott fiskális és monetáris politikájára jelentős hatással volt ez a gondolat.

FORRÁSOK

Bank of England Central Archives, London (BECA)

Overseas and Foreign Department (OV), 1933.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K 278. Pénzügyminisztérium, Imrédy Béla félhivatalos iratai, 1932–1935.

Z 6. Magyar Nemzeti Bank, Főtanácsülési jegyzőkönyvek, 1924–1949.

Z 12. Magyar Nemzeti Bank, Közgazdasági, tanulmányi és statisztikai osztály, 1921–1955.

Képviselőházi Naplók (KN)

KN 1931–1935: Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház – Napló. I–XXIV. kötet. Athenaeum, Budapest, 1931–1935.

KN 1940–1944: Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. I–XIX. kötet. Athenaeum, Budapest, 1940–1944.

Az Est, 1932.

Budapesti Hírlap, 1932.

Dunántúl, 1934.

Honi Ipar, 1933.

Pesti Napló, 1932–1934, 1937.

Új Barázda, 1932.

HIVATKOZOTT IRODALOM

'Charles Gide, 1847–1932' szócikk. In: *History of Economic Thoughts*. <http://www.het-website.net/het/profiles/gide.htm#works> – utolsó letöltés: 2018. június 11.

Csikay Pál 1929: Gide, Charles: Der Kooperatismus. Könyvismertetés. *Közgazdasági Szemle* (53.) 10–11. 679–681.

Fekete Géznáné 1975: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai, 1825–1973*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest.

Fenyő Miksa 1986: *Az elsodort ország*. Magvető Kiadó, Budapest.

Gergely Jenő 2001: *Gömbös Gyula: politikai pályakép*. Vince Kiadó, Budapest.

Heller Farkas 1926: Gide, Charles: Anfangsgründe der Volkswirtschaftslehre. Könyvismertetés. *Közgazdasági Szemle* (50.) 69. 480.

- Heller Farkas 1930: Gide, Charles: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. Könyvismertetés. *Közgazdasági Szemle* (54.) 73. 522–524.
- Hennessy, Elizabeth 1992: *A Domestic History of the Bank of England 1930–1960*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Imrédy Béla 1928: Produktivitás és fizetési mérleg. *Közgazdasági Szemle* (52.) 1. 20–41.
- Imrédy Béla 1999 [1937]: Imrédy Bélának, a Magyar Nemzeti Bank elnökének memorandumja Darányi Kálmán miniszterelnök részére az ország helyzetéről és a teendőkről. 1937. március. In: Sipos Péter – Sipos András (szerk.): *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Osiris Kiadó, Budapest, 445–468.
- Károlyi Mihályné 1967: *Együtt a forradalomban. Emlékezések*. Európa, Budapest.
- Kopper, Christopher 2006: *Hjalmar Schacht: Aufstieg und Fall von Hitlers mächtigsten Bankiers*. Carl Hanser Verlag, München–Wien.
- Kornfeld Móric 2006: *Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok*. (Közreadja Széchényi Ágnes.) Corvina, Budapest.
- Mátyásné Marton Clementin 1932: Csoportos és összefoglaló ismertetések. Az autarkia kérdése a német röpirat-irodalomban. *Közgazdasági Szemle* (56.) 11. 825–829.
- Mester Miklós 2012: *Arcképek két tragikus kor árnyékában. Visszapillantás a katasztrofális magyarországi 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és közvetlen következményeire is 27 év távlatából*. Tarsoly Kiadó, Budapest.
- Ormos Mária 2000: *Egy magyar médiavevő: Kozma Miklós*. I. kötet. PolgArt Kiadó, Budapest.
- Paksa Rudolf 2012: *A magyar szélsőjobboldal története*. Jaffa Kiadó, Budapest.
- Pentzlin, Heinz 1980: *Hjalmar Schacht. Leben und Wirken einer umstrittener Persönlichkeit*. Verlag Ullstein GmbH, Berlin–Frankfurt am Main–Wien.
- Péteri György 1993: A Magyar Nemzeti Bank alapításának nemzetközi és belföldi előzményei. In: Bácskai Tamás (szerk.): *A Magyar Nemzeti Bank története. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1916–1924*. I. kötet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 501–538, 566–577.
- Pogány Ágnes 2018: Szentháromság téri változatok költségvetési válságra. A fiskális krízis kezelése az 1930-as évek első felében. In: Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka (szerk.): *Hitel – Bank – Piac. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2017–2018*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Hajnal István Alapítvány, Budapest, 305–329.
- Romsics Ignác 1991: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarországtudató Intézet, Budapest.
- Romsics Ignác (szerk.) 2000: *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1914–1999*. I. kötet. Osiris Kiadó, Budapest.
- Sayers, Richard Sidney 1976: *The Bank of England 1891–1944*. Vol. I. Cambridge University Press, Cambridge.
- Simontsits Elemér ifj. 1934: Gazdasági szemle. *Magyar Szemle* (8.) 1. 85–92.
- Sipos Péter – Sipos András (szerk.) 1999: *Imrédy Béla a vádlottak padján*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Sipos Péter 1970: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sipos Péter 2001: *Imrédy Béla*. (Élet-kép sorozat.) Elektra Kiadóház, Budapest.

- Szabó Miklós 1974: A kontinentális Európa konzervatív ideológiája néhány új vonásának kialakulása a századfordulón. *Történelmi Szemle* (17.) 3. 326–359.
- ’Társadalmi Egyesületek Szövetsége’ szócikk. In: *Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/T/T%C3%A1rsadalmi%20Egyes%C3%BCletek%20Sz%C3%B6vets%C3%A9ge.html> – utolsó letöltés: 2018. június 9.
- Ungváry Krisztián 2002: „Árjásítás” és „modernizáció”. Adalékok Imrédy Béla miniszterelnöki működéséhez és a zsidótörvények geneziséhez. *Századvég* (26.) 4. 3–37.
- Ungváry Krisztián 2009: Szociálpolitika, modernitás és antiszemitizmus Imrédy Béla politikájában. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Osiris Kiadó, Budapest, 305–340.
- Vonyó József 1997: A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve és a fajvédelem. In: Nagy Mariann (szerk.): *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. University Press, Pécs, 412–420.
- Vonyó József 2009: Gömbös Gyula jobboldali radikalizmusa. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Osiris Kiadó, Budapest, 243–274.
- Vonyó József 2011: Gömbös kormánypártjának ideológiája és programja. *Századok* (145.) 1. 3–38.
- Vonyó József 2014: *Gömbös Gyula*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Zachar Péter Krisztián 2014: *Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek, modern válasz-kísérletek Európában a két világháború között*. L’Harmattan Kiadó, Budapest.